

Bell tower of the Convent of Friars Minor in Brno

The paper is dealing with an originally freestanding building in the north-eastern corner of the monastic complex of Friars Minor in Brno. The tower (belfry) was incorporated into the monastic architecture during the construction of a Loreto chapel in 1716–1726. The original Gothic building had four aboveground masonry storeys. The ground storey was vaulted with a cross vault, the other storeys were flat-roofed with beamed ceilings. The uppermost storey (belfry) was open to all four sides by high pointed-arch Gothic windows. According to historic pictures, the preserved Gothic body of the tower was probably still added with a fifth storey, maybe half-timbered or wood-built, which is now replaced by a Baroque brick belfry superstructure.

According to the newest analysis of masonry (survey in 2007), corroborated by dendrochronological dating and based on presently known sources, we date the construction of the bell tower to the second half of the 14th century (after 1368). The belfry has already been constructionally adjusted during the Middle Ages. Significant rebuilding, according to available dendrochronological dates, was carried out after the 30 Years' War, and mainly during the construction of a Loreto chapel in the 1720s.

Klíčová slova/keywords

zvonice/bell tower – minoritský klášter/Convent of Friars Minor – gotika/Gothic – baroko/Baroque – architektura/architecture

Areál minoritského kláštera se rozkládá ve východní části historického jádra Brna (**obr. 1**), v bývalé Měniné čtvrti (*Quartale Menesense*), v sousedství Měniné brány, při jedné z nejdůležitějších městských komunikací se starší tradicí (Merta a kol. 2007, 144). Zaujímá prostor mezi ulicemi Orlí (*Platea Menesensis*) a Jánská (*Platea Civium*), ze západu jej vymezuje ulice Minoritská, do které je orientováno západní průčelí klášterního kostela sv. Janů (Vičar 1965, 271n; 1975). Klášterní zvonice, které se příspěvek týká, stojí při ulici Jánské. Původně stála soliterně při klášterním hřbitovu, v baroku byla zakomponována do komplexu Loretánské kaple se Svatými schody, vystavěné v letech 1716 až 1726 (Samek 1994, 176).

1. Historický exkurz

1) Jan O. Eliáš se dokonce vyjadřuje, že „ze stavebního hlediska se období renesance v 16. století a počátkem 17. století jeví v klášteře téměř sterilní“ (Eliáš 1986, 317; naposledy pak např. Číhalík a kol. 2008; Foltýn a kol. 2005).

Minorité do Brna přišli někdy mezi lety 1227 až 1239. Podle pozdějších pramenů se v Brně měla roku 1244 konat provinciální kapitula, první jednoznačná zmínka vztahující se ke klášteru pochází z roku 1248. Roku 1257 byl minoritský kostel sv. Jana Křtitele vysvěcen olomouckým biskupem Brunem ze Šaumburku (Prokop 1904, 321; Samek 1994, 175). Zakladatele kláštera neznáme, uvažuje se o králi Václavu I. (k tomu naposledy Kudliková 2011, 92), za fundátora bývají považováni i páni z Boskovic, případně Přibyslav z Křižanova (naposledy souhrnně Číhalík a kol. 2008). Po ničivém požáru v roce 1262 byl na sklonku století klášter obnoven za přispění panů z Boskovic, kteří jsou v klášterní kronice označeni jako fundátoři. Klášter opětovně vyhořel i v roce 1306. Na obnově se zřejmě významně podílel opavský vévoda Mikuláš, který byl v minoritském kostele roku 1318 pohřben (Samek 1994, 175; Wihoda 2001, 228). Údaje z městských knih uvádí v letech 1345, 1347, 1348, 1356, 1363 a 1365 odkazy na stavbu kostela a zaklenuí presbytáře (Mendl 1936, 50, 76, 167, 240, 275, 341; Vičar 1975, 287–288; Eliáš 1986, 316). Po roce 1400 nechal brněnský mincmistr Martin v kostele postavit kapli P. Marie (Prokop 1904, 322). Pro další období až do barokní obnovy kláštera na počátku 18. století nejsou prameny známy nebo zpracovány. **1)** Víme pouze, že jedna z fresek v severním křídle ambitu nese letopočet 1504, z čehož lze usuzovat, že v klášteře před tímto datem probíhaly nějaké blíže nespecifikované práce. Stavební obnova v klášteře probíhala již v 2. polovině 17. století, týkala se i horního patra zvonice (Eliáš 1986, 317; Foltýn a kol. 2005, 171). Stávající podobu získala zvonice roku 1725 se stavbou Lorety a Svatých schodů (Samek 1994, 176). **2)**

2. Dějiny bádání (z pohledu stavebněhistorického a archeologického)

2) Prameny uvádí, že: „Velká věž ... v roce 1725 byla přestavěna, protože se dosud podobala spíše střílně nebo holubníku než věži. Přestavba stála 6558 zl. kromě prací, které byly konány zdarma. Pozlacení makovice stálo 120 zl., pozlacení kříže 60 zl.“ (Kryštofský 1939, 20–21).

3) Ještě předtím však byly provedeny některé zemní práce ve velké a malé kvadratuře bez přítomnosti archeologa, což negativně ovlivnilo výsledky výzkumu.

4) Dílčí SHP provedl L. Konečný z Muzea města Brna. Rukopis je ve vlastnictví autora. Z výsledků SHP vychází studie ve Forum Brunense (Konečný 2007).

2.1 Archeologie

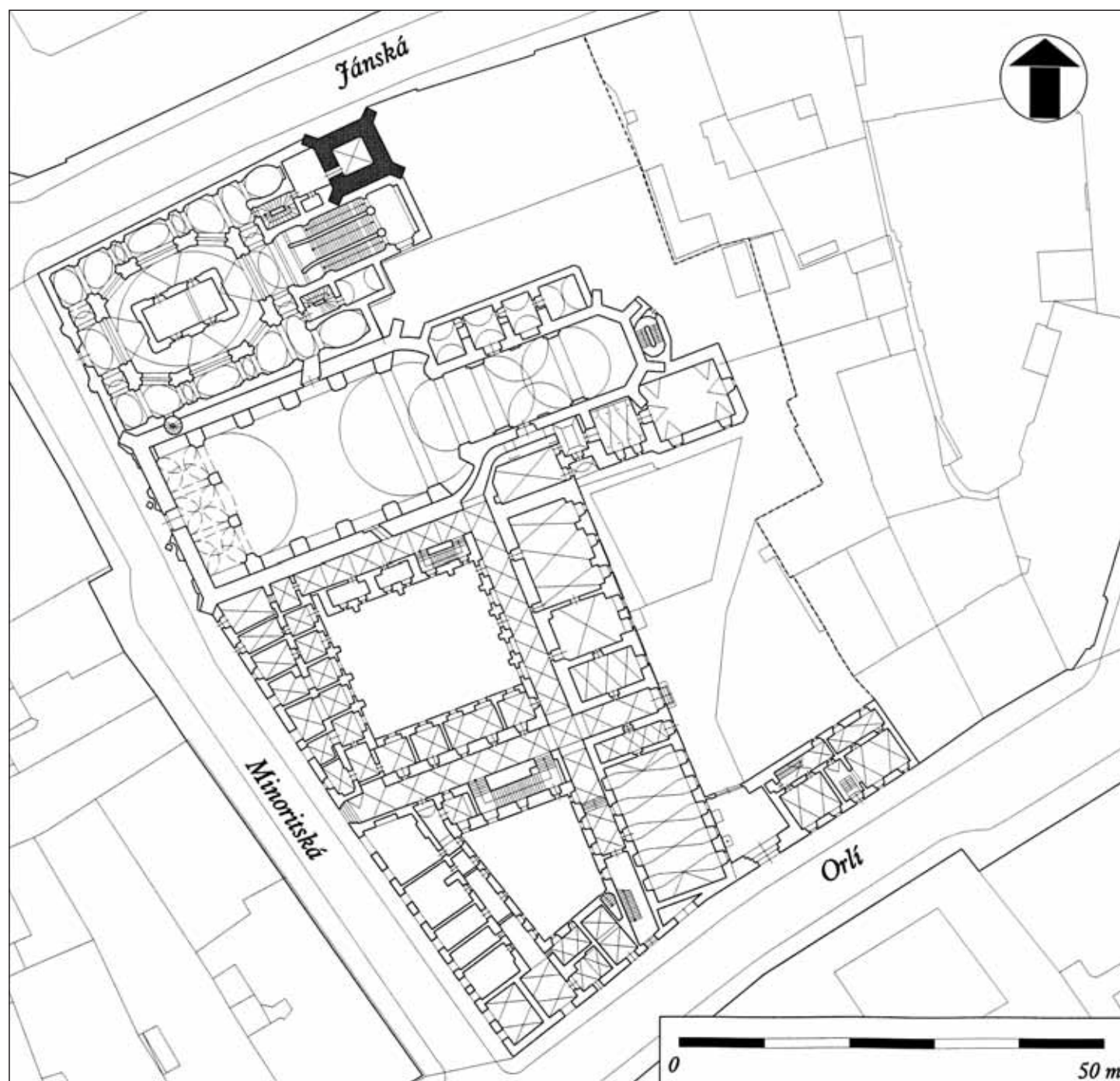
První záchranný archeologický výzkum v areálu kláštera realizoval v letech 1987 až 1990 brněnské pracoviště ArÚ ČSAV. **3)** Výzkum obsáhl především prostory západních křídel velké i malé kvadratury a dvorku malé kvadratury (Procházka 1989; 1993; 1999; 2000). V roce 1998 se uskutečnil nevelký, ale z hlediska poznání nejstarších stavebních dějin kláštera důležitý výzkum v prostorách bývalé kapitulní síně a přilehlé části kvadratury (Merta – Procházka 1999; Procházka – Merta 1999). **4)** Přímou v kostele proběhl archeologický výzkum v souvislosti s výměnou podlahy a budováním podpodlažního topení. Středem jeho zájmu byla nově odkrytá centrálně situovaná krypta z 80. let 15. století (Unger 1999). Další záchranný archeologický výzkum se uskutečnil v letech 2003 a 2004 při statickém zajištění zvonice kláštera a obvodového zdiva Loretánské kaple, narušené výstavbou kolektorů v ulicích Minoritská a Jánská (TD A106/03; Holub a kol. 2005, 134). Z této akce byla získána také první dendrochronologická data týkající se přízemí zvonice a točitého schodiště do patra (Rybniček 2004).

2.2 Stavebněhistorické průzkumy a dílčí stavební dokumentace

Nejstarší zhodnocení zvonice nacházíme v pasportu historického jádra Brna z roku 1973, kde se výstavba klade obecně do 14. století (Koběrská – Libal 1973). První stavebněhistorický průzkum areálu vypracoval v roce 1985 Jan O. Eliáš. Domníval se, že věž je pozůstatkem nejstaršího klášterního kostela se severojižní orientací, protože „zdívko z lomového kamene se zdá být nejstarší dochovanou částí kostela i kláštera, neboť gotická cihelná ostění byla prováděna dodatečně do staršího kamenného zdiva“ (Eliáš 1985).

V roce 1998 se uskutečnil průzkum východního křídla kvadratury (Konečný 2007; Merta – Procházka 1999; Procházka – Merta 1999). Na sklonku roku 2006 bylo dokumentováno odkryté zdivo v severozápadním koutě malé kvadratury při původním vstupu z ulice Minoritské (TD A123/2006), na jaře roku 2007 bylo po odstranění omítek v pásu vysokém cca 2,0 m fotograficky dokumentováno zdivo do ulic Orlí a Minoritská (TD A123/2007).

Řádná kresebná, písemná a fotografická dokumentace exteriéru a interiéru zvonice proběhla při opravě její fasády v roce 2007 (TD A122/2007), operativní průzkum zde prováděla i Lenka Šabatová za Národní památkový ústav. Poslední stavebně historický výzkum areálu minoritského kláštera realizoval v roce 2008 širší autorský kolektiv pod vedením Martina Číhalíka

Obr. 1
Výřez katastrálního plánu Brna se zachycením objektu zvonice v areálu Minoritského kláštera.

(Čihalík a kol. 2008). Výstavbu zvonice klade autor do souvislosti s druhým klášterním kostelem, svěceným v roce 1257. Přináší též první dendrodata, která se však vážou až k mladším dějinám; data dále neinterpretuje (Kyncl 2007). Upozorňuje rovněž na (v průběhu uvedené opravy zvonice) odkryté omítkové vrstvy, jež vyhodnocuje jako podobné s omítkami na hradě Pernštejně nebo zámku Velké Meziříčí z počátku 16. století. Naposledy byly dokumentace provedené autory článku doplněny o podrobné dendrochronologické datování všech dostupných, dříve neodebraných vzorků dřevěných konstrukcí (Kyncl 2013).

2.3 Literatura (1965–2012)

Pozorování, učiněná při stavebně historickém průzkumu kláštera, publikoval J. O. Eliáš, zhodnocení zvonice se však nevěnoval (Eliáš 1986). Podobně první výsledky archeologického výzkumu podal v roce 1989 Rudolf Procházka (Procházka 1989), který se k problematice kláštera vrátil ještě několikrát (Procházka 1993, 38, 41–43; 1999, 277–288; 2000, 65–72), v jeho pracích však zvonice nefiguruje.

O dílčí problematice stavebního vývoje některých částí areálu kláštera bylo pojednáno v několika studiích. Zvláštní pozornost si zasloužil zejména tzv. románský dům. Jedná se o relikty několika základových zdí, jež byly odkryty při výzkumu v letech 1987–1990 pod jihozápadním rohem malé kvadratury (naposledy souhrnně Procházka 2003).

5) V dalších údajích navazuje rovněž na starší pojednání o stavbě Lorety od V. Kryštofského, jež odkazem na klášterního kronikáře P. Christa rovněž přináší řadu detailů o topografii místa v severní části klášterního areálu (Kryštofský 1939).

Pohřbívání v areálu minoritského hřbitova se pak dotkla souhrnná studie o brněnských středověkých a novověkých hřbitovech z roku 2006 (Holub a kol. 2006, 279–280).

Potřeba je zmínit i dnes již klasickou historicko-topografickou studii Oldřicha Vičara, která přináší některé důležité detaily týkající se jak blízkého okolí kláštera, tak i kláštera samotného pro období poloviny 14. století. Dle brněnské knihy pamětní z roku 1354 vyvozuje fázi výstavby kostela a o zvonice věži se domnívá, že tehdy asi ještě nestála (Vičar 1965, 270). 5) Podobně se topografií kláštera zabýval i později a opět poukázal, že mezi lety 1350 a 1360 nejsou o zvonici žádné zprávy (Vičar 1975).

Shrnující text k minoritskému klášteru je obsažen v Samkových Uměleckých památkách na Moravě a ve Slezsku, kde se mimo krátký popis stavby a informací o zvonech konstatuje, že zvonice je středověká (Samek 1994, 175–183). V Encyklopedii moravských a slezských klášterů je zvonice také zmíněna, bez bližšího časového zařazení s tím, že horní část věže byla obnovena v 17. století (Foltýn a kol. 2005, 167–172).

6) Patří sem samozřejmě i prameny archivní, ty však pro svou komplikovanost a určitou nezpracovanost nejsou do práce mimo některých základních orientačních časových údajů zahrnuty.

Klášterem se zabývaly v diplomové práci Martina Kudlíková, která část své práce později publikovala (Kudlíková 2007; 2011), a z hlediska archivních pramenů v bakalářské práci Jitka Cihová (Cihová 2007). V kontextu archeologie klášterní architektury se minoritským klášterem zabýval v diplomové práci Marek Madaj (Madaj 1996) a Věra Šlancarová, která svou práci ve zkrácené verzi publikovala (Šlancarová 2005; 2007).

3. Ikonografické prameny

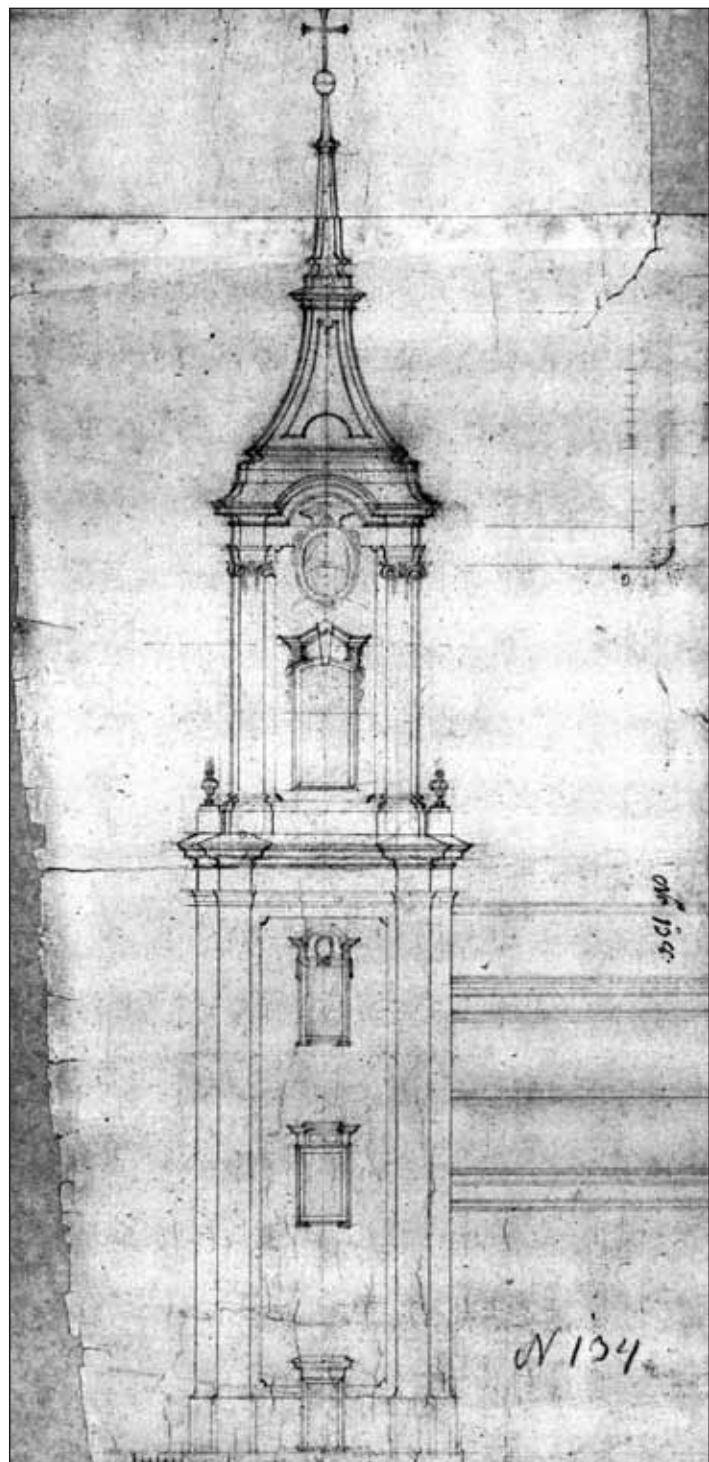
Významné informace ke vzhledu zvonice minoritského kláštera přináší ikonografický materiál. 6) Jedná se především o nejstarší veduty města Brna. Nejstarší, byť schematické vyobrazení kláštera je na vedutě Jiřího Willenberga z roku 1593 (obr. 7, Moravská zemská knihovna v Brně, sign. ST3-17897a), kde je zachycena i podoba zvonice, podobně na vedutě Georga Houfnagela z roku 1619 (obr. 7, uloženo v Muzeu města Brna, inv. č. 2296). Na obou vedutách je dobře patrné poslední patro, které je znázorněno jako mírně ustoupené, dřevěné, ukončené dřátovou střechou. Zděná část zvonice má odstupněné operáky, viditelná patra odděluje oběžná kordonová římsa. Patra osvětlují velká okna.

Nejpřehlednější pohled na areál kláštera podává veduta Hanse Benno Beyera a Hanse Jörga Zeissera „Pohled na Brno od jihovýchodu z ptačí perspektivy za švédského obležení od 3. května do 20. srpna 1645“ (uloženo v Muzeu města Brna, inv. č. 2284). Zvonice zde však postrádá detaily (obr. 2). Naopak vcelku podrobné detaily přináší další obraz týchž autorů „Obležení Brna Švédy 3. května do 20. srpna 1645“. Veduta se skládá ze dvou obrazů, na větším je areál kláštera zachycen od severovýchodu, na menším vloženém od jihovýchodu (obr. 7, uloženo v Muzeu města Brna, inv. č. 2285). Zvonice věž je zde detailně vykreslena. Hlavní část stavby je znázorněna jako kamenná, neomitnutá, operáky jednou odstupněné se sedlovými stříškami krytými pálenými taškami. Horní patro je prolomeno vysokými okny s lomenými záklenky, níže jsou drobná okénka. Poslední ustoupené patro je omitnuté, otevřené velkými okny s půlkruhovými záklenky. Završena je dřátovou střechou s tmavou krytinou. Podobně je vyobrazena zvonice i na obraze od Marxe Groera „Pohled do ulice Jánské z ulice Masarykovy“, datovaném přípisem k události z roku 1643 (obr. 3; Moravská galerie v Brně, inv.č. 2348).

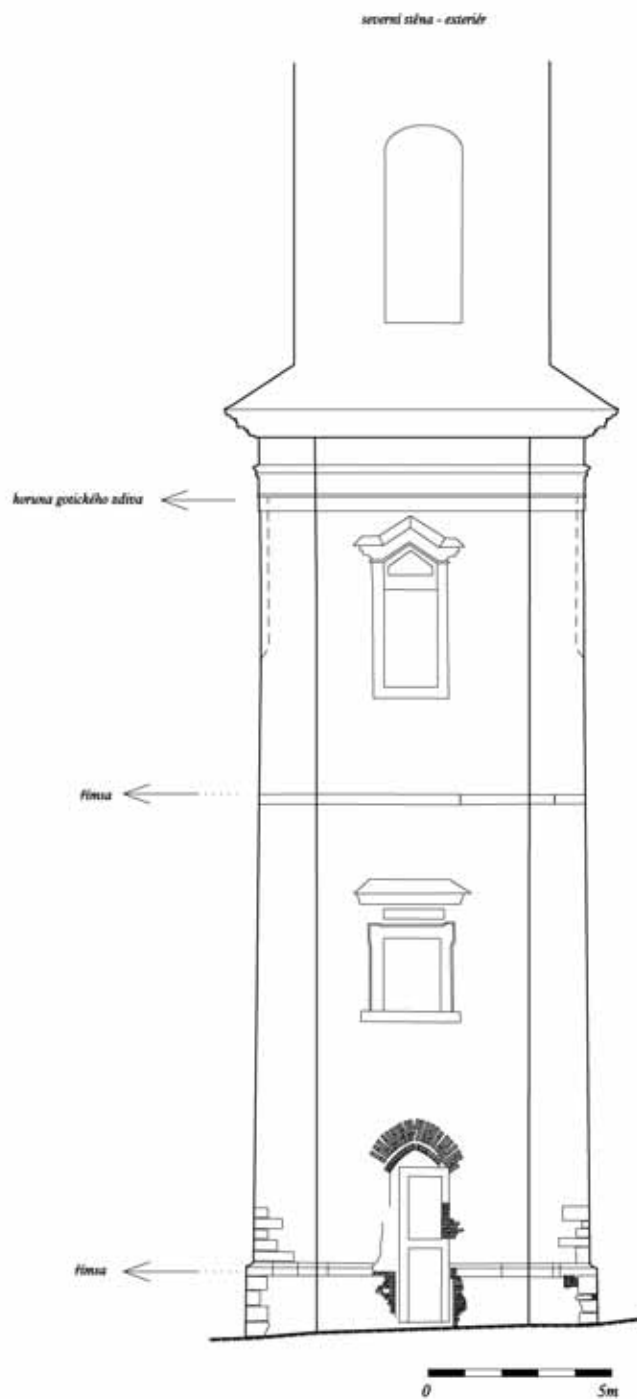
Obr. 2
Zachycení zvonice a areálu minoritského kláštera na výjezu veduty Hieronymus Benno Beyer – Hanns Jörg Zeiser, Obležení Brna Švédy v roce 1645, pohled z ptačí perspektivy. Olejomalba na plátně z roku 1650. Uloženo v MuMB, inv. č. 2284.

Obr. 3
M. Groer, Brno, pohled do ulice Jánské z ulice Masarykovy, 1644. Olejomalba na plechu. Moravská galerie v Brně, inv. č. 2348.

Obr. 4
M. Grimm, Nárys severní fasády zvonice a její půdorys v rámci plánů projektu pro novostavbu Lorety, Uloženo v Moravské galerii v Brně, inv. č. B 14873.

Obr. 5
Severní (uliční) fasáda věže.

7) Provedený stav se od návrhu odlišuje v partii horní nástavby – velké okno mělo být nasazené níže tak, aby nad ním mohlo být umístěno ještě další oválné okno, sokl zde je průběžný a ne jen na pilastrech, v ose opěráků je pak ozdoben dekorativními vázami (opticky vyrovnává výrazný odskok).

Podnětná je veduta „Brno od východu“ z roku 1675, jejímž autorem je J. B. Spiess (obr. 7, uloženo v Muzeu města Brna, inv. č. 2282). Podobu kláštera přináší také veduta Felperta von Allena z roku 1690 „Brno od jihozápadu“ (uloženo v Muzeu města Brna, inv. č. 2281). Areál kláštera je na ni velmi schematický a nepřehledný, ze zvonice je patrná pouze střecha – překvapivě se sedlovými vikýři.

Nejstarší plány kostela sv. Janů a Lorety přináší tzv. Grimmova sbírka. Ve sbírce je nárys severní fasády zvonice (obr. 4) a její půdorys v rámci plánů projektu pro novostavbu Lorety (uloženo v Moravské galerii v Brně, inv. č. B 14873). Středověké řešení hmoty zvonice včetně uspořádání okenních otvorů překrývá nové tvarosloví, horní nástavba se zvyšuje a ukončuje ji zcela nová tvarovaná střecha. 7)

Obr. 6
Severní uliční fasáda. Foto archiv Archaia Brno o. p. s. 2004, i. č. 7804-2004.

4. Nálezové situace

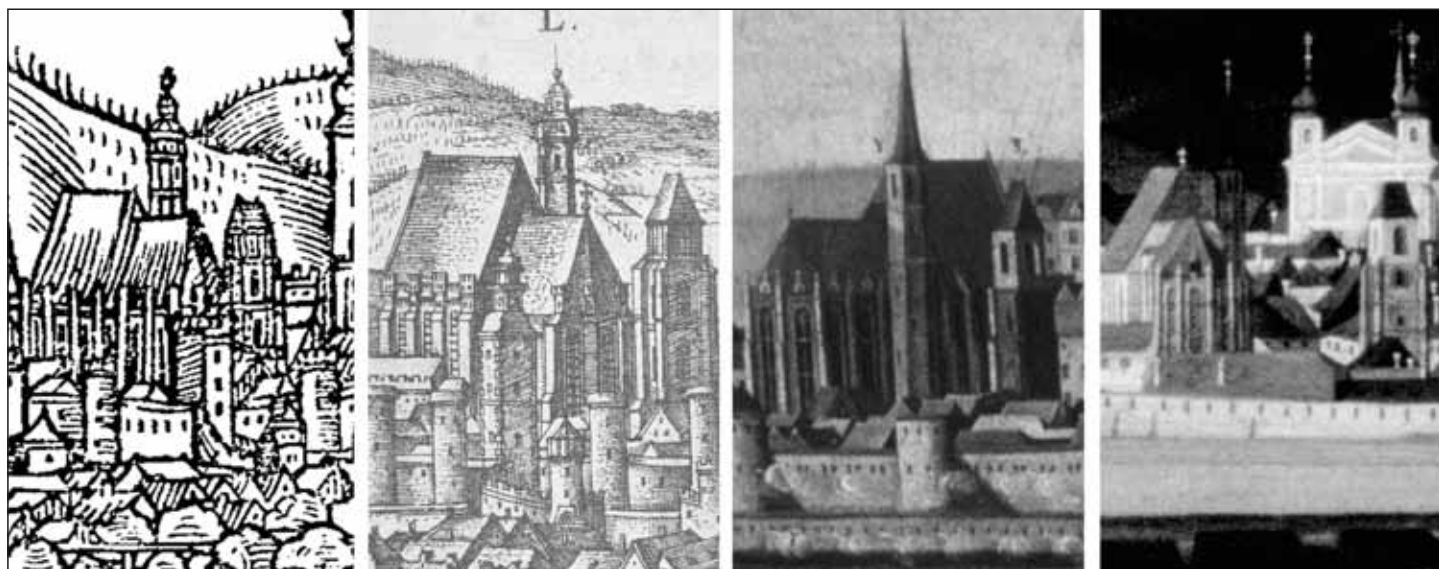
Zvonice je vystavěna na čtvercovém půdoryse, dosahuje výšky pěti pater. Nároží do úrovně vysazené kordonové římsy zajišťují diagonální opěrky ukončené šikmou deskou, hmota dvoupatrové zvonové části bez opěráků tak opticky více ustupuje (obr. 5, 6). Věž završuje jehlancová střecha (obr. 8). Fasády mají barokní architektonické členění, zvláště v horní zvonové části, rámované nárožními pilastry nesoucími korunní římsu. Jednoosá uliční (severní) fasáda je prolomena třemi okny a jedním vstupem (obr. 4, 5, 6). Ve spodní, gotické, části jsou prolomena dvě obdélná okna s jednoduchými šambránami a s přímou, resp. trojúhelně formovanou nadokenní římsou. Horní okno s trojúhelně formovanou nadokenní římsou se opakuje i v případě východní a západní stěny. Interiér nadstavěné zvonové části osvětlují ze všech čtyř stran okna s valeným mírně stlačeným záklenkem. Okna jsou opatřena jednoduchou šambránou a segmentově formovanou nadokenní římsou.

Kromě vstupu do zvonice z ulice jsou další vstupy z kláštera na její jižní straně a z objektu Lorety v západní stěně.

4.1 Interiér

Současné přízemí (1. podlaží) a mezipatro věže bylo původně jedním prostorem, primárně plochostropým, na což odkazují zazděné trámové kapsy v úrovni nivelety prahu vstupu v patře (půdorysy jednotlivých pater věže srov. obr. 24, řez zvonice a nárys jižní interiérové stěny srov. obr. 25). Později došlo k zaklenuí křížovou klenbou o světlé výšce 5,1 metru, čímž se původní úroveň podlahy patra snížila o 1,5 m. Prostor 1. podlaží je v současné době rozdělen dřevěným stropem. K dataci přepatrování (rozdělení) přízemí zvonice byla získána dvě dendrochronologická data. Neuzavřené datum datuje strop do období po roce 1661 (Rybniček 2004) a přesné datum poukazuje na vznik v souvislosti s výstavbou Loretánské kaple v letech 1722/23 (Kyncl 2013).

Podlaha přízemí je vyvýšena cca o 1 metr nad úroveň terénu ulice Jánská. Interiér je omítnut, v severovýchodním koutě jím prochází obezděné dřevěné šnekové schodiště, ústící v 2. podlaží, kde je uzavřené kupolí (zdivo cihelné, z cihel 15 × 6 cm, 30 × 7,5 cm). Vnitřní průměr tubusu schodiště dosahuje 155 cm (obr. 10). Stáří schodiště dokládá získané dendrochronologické datum určující dobu výstavby po roce 1679 (Rybniček 2004). Vzhledem k formování stupňů a logickému úbytku materiálu nelze vyloučit vznik schodiště spolu s přepatrováním původního prostoru. Schodiště je přístupné ze západní strany vstupem s dřevěnými ostěními a nadpražím. Mezipatro je tvořeno dřevěným trámovým stropem s deskovým krytím a dlaždicovou podlahou z pálených obdélných dlaždic – půdovek. Ze severní strany je do věže proražen vstup

Obr. 7
Zachycení zvonice minoritského kláštera na výřezech historických vedut: J. Willenberg, *Pohled na Brno od jihovýchodu*. Bartoloměj Paprocký z Hlahol 1593 „Zrcadlo Slavného Margkrabství Moravského“. Uloženo v Moravské zemské knihovně v Brně (ST3-6211, knihopis č. 6862). G. Houfnagel, *Brno od jihovýchodu r. 1617*. Uloženo v MuMB č. E-6440. Hieronymus Benno Beyer – Hanns Jörg Zeiser, *Obležení Brna Švédy v roce 1645. Pohled na brno od severovýchodu a od jihu*. Olej na plátně. Uloženo v MuMB, inv. č. 2285. J. B. Spiess, *olejomalba na plátně okolo r. 1675*. Uloženo v MuMB, inv. č. 2282.

Obr. 8
Celkový pohled na horní partii věže od západu. Foto archiv Archaia Brno o. p. s. 2006, i. č. 11447-2006.

Obr. 9
Okenní výklenek s oknem ve východní stěně 1NP. Foto archiv Archaia Brno o. p. s. 2004, i. č. 002-04-17.

z ulice se čtyřmi stupni. Otvor vstupu zasahuje nadsvětlíkem až do úrovně mezipatra, kde je na vnitřní straně okenní nika zakončena záklenkem v podobě segmentové výseče kruhu. Vstup nahradil starší otvor, patrně také vstupní, zachycený při opravách zvonice (viz dále). V západní stěně obvodového zdíva věže je situován vstup do Lorety se třemi stupni, který je segmentově zaklenut. V jižní stěně se nachází výklenek – pozůstatek vstupního či okenního otvoru zaklenutého lomeným obloukem. Ve východní stěně je dobře dochované obdélné okno s kamenným ostěním opatřené plechovou okenicí (obr. 9). Okenní nika se stupňovitými, oboustranně se sblíhajícími špaletami je opatřena záklenkem v podobě segmentové výseče kruhu.

Další podlaží věže rozdělují dřevěné konstrukce podlah a propojují jednoduchá žebříková schodiště (dřevo nosníku schodiště v 3. podlaží věže bylo dendrochronologicky určeno jako kácené v období let 1719–22; Kyncl 2007). Až do 4. podlaží je pak věž zděna z kamene, líc zdíva je přetřen rozetřenou maltou nebo omítkou nahrubo (malta vápenná hrubozrná s vápenným nedopalem a kamínky, běžového zbarvení).

V úrovni 2. podlaží tvoří interiér věže přibližně čtvercová místnost opatřená trémovým stropem o světlosti 4,9 metru. Podlaha je z pálených obdélných dlaždic – půdovek. V severovýchodním koutě ústí točité schodiště z 1. podlaží. Při jižní, východní a severní stěně je osazeno trojramenné dřevěné schodiště do 3. podlaží. V jižní stěně v úrovni 2. podlaží je zachován původní vstup do zvonice (obr. 13). Byl zazděn s výstavbou Lorety a v jeho ose byl níže prolomen nový průchod se 16 stupni z úrovně 1. podlaží (špalety z cihel 6,5 × 29,5 cm, 14,5 × 6 cm). Původní vstup s půlkruhovým záklenkem byl vyzděn z cihel (27 × 12–12,5 × 8,5–9 cm) ve špaletách kladených v křížové vazbě. Špalety byly překlenující trojúhelným záklenkem, v maltě se dochovaly zlomky cihel a části prken z šalování (obr. 14). Při ostění vstupu se ve špaletách nachází kapsy pro závory. V západní stěně podlaží je v její severní části, ve výšce 2,55 metru od podlahy, zazděný okenní otvor o výšce 1,6 a šířce 0,87 metru (obr. 15). Na východní a západní straně se v úrovni stropu nachází kapsy původní stropní konstrukce, nyní zazděné zlomky cihel.

V úrovni 3. podlaží tvoří interiér věže přibližně čtvercová místnost o světlosti 5,2 metru. Strop 3. podlaží nese pět trámů, z nich 2. a 4. jsou subtilnější. Na trojici masivních dubových trámů jsou vysekané oblíny, provedené z důvodu manipulace se zvony, krajní východní je otočený (obr. 18). Trámy se nepodařilo dendrochronologicky datovat. Subtilnější trámy jsou pak podloženy prkny (podložka pod 2. trémem od východu v jižní stěně byla dendrochronologicky určena do doby po roce 1674; Kyncl 2007) a byly vloženy později. 8) Všechna zhlaví trámů byla po uložení do zdíva obezděna cihlami. Níže stropních

8) Dobové zprávy uvádí, že na zvonici byly umístěny chorální zvony z kostelní věže, zbořené roku 1678 po poškození bleskem o dva roky dříve. Zvony zde visely až do roku 1713 (Kryštofský 1939, 20). Datum koresponduje s výsledkem dendrochronologického datování úpravy stropu (po 1674). Nyní jsou zavěšeny dva zvony (z roku 1516 a 1725) v barokním zvonícovém patře (Samek 1994, 180).

Obr. 10
Interiér šnekového schodiště z 1NP do 2NP. Foto archiv Archaia Brno o. p. s. 2004, i. č. 003-04-11.

Obr. 12
Římsa v severní stěně věže v úrovni 1NP. Foto archiv Archaia Brno o. p. s. 2004, i. č. 09441-2004.

Obr. 11
Gotický lomený oblouk v úrovni 1NP severní fasády věže odkrytý r. 2007. Foto archiv Archaia Brno o. p. s. 2007, i. č. 09065-2007.

Obr. 13
Gotický vstup v jižní stěně věže v úrovni 2NP. Foto archiv Archaia Brno o. p. s. 2007, i. č. 09067-2007.

trámů jsou v rozích diagonálně vezděné kratší trámy – pozůstatky nosníků lešení (**obr. 18**). Na původní větší počet ukazují i dochované prázdné kapsy. Na tato lešení bylo dle dendrochronologické analýzy použito jedlové a smrkové dřevo kácené v letech 1367/68 (Kyncl 2013). Při východní a jižní stěně je situováno dřevěné dvouramenné schodiště do 4. podlaží. Ve východní stěně se nachází dobře dochovaný okenní otvor podobného charakteru jako v případě okna v západní stěně 2. podlaží. Nálevkovitě rozevřené špalety okna mají lomený záklenek a jsou vyzděné z cihel kladených opět v křížové vazbě (**obr. 16, 17**; cihly $27 \times 12\text{--}12,5 \times 8,5\text{--}9$ cm).

Interiér 4. podlaží představuje také přibližně čtvercovou místnost, bývalé zvonové patro gotické fáze věže, o světlosti 5,90 metru. V úrovni podlahy je interiérový líc věže odskočen o cca 15–20 cm. Dvouramenné schodiště je umístěno k západní zdi. V jižní stěně je prorazen průchod do podkroví Lorety, zřízený v původním gotickém okně s lomeným záklenkem (**obr. 19**). Okno má špalety vyzděné z cihel ($26,5\text{--}27 \times 12,5\text{--}13 \times 8,5\text{--}9$ cm), jeho bankál se nacházel ve výšce 183 cm nad stávající podlahou. Výška okna činila 2,8 a šířka 1,36 metru. Stejná okna, dnes zazděná, jsou v obrysu vidět centrálně umístěná i na ostatních stěnách patra. V průběhu barokní přestavby byly gotické otvory přezděny a nahrazeny menšími, níže položenými okny, umístěnými v okenních výklencích. Cihelné zdivo výklenků je vyzděné z cihel $29,5\text{--}30 \times 15 \times 7$ cm, $? \times 18,5 \times 6,5$ cm. Segmentové záklenky výklenků jsou pak z cihel klenebního formátu $? \times 18,5 \times 5$ cm a zlomků plochých střešních tašek. Na koruně gotického zdiva je osazen trámový věnec stropu, z něhož jsou dendrochronologicky datovány dubové pozednice na jižní a východní stěně (Kyncl 2013). Uzavřené datum pozednice na východní stěně ukazuje k roku 1670/71, jižní pozednice nebyla datována konečným datem, dřevo bylo smýceno po roce 1648. Nejzápadnější stropní trám byl datován taktéž k roku 1670 se smýcením v letních měsících. Pod konstrukcí stropu se ve zdivu na západní a východní straně nachází kapsy staršího stropu. Dochované torzo trámu v jedné z nich bylo dendrochronologicky datováno do let 1471/72 (Kyncl 2007). Vzhledem k tomu, že v kapsách po sousedním stropním trámu se dochovaly otisky po čepech na jeho koncích, svědčící o druhotném užití tohoto prvku, nelze vyloučit, že také datovaný prvek byl použit druhotně. Ve zdivu tohoto podlaží lze zaznamenat opět množství lešeňových kapes a kuláčů (jediný z nich, vhodný pro dendrochronologické datování, se však datovat nepodařilo). Při východní straně vstupu do podkroví Lorety se nachází ve zdivu zazděný kamenický článek z krinoidového vápence pocházející původně z okenní kružby (**obr. 21**).

Zdivo 5. a 6. podlaží je plně cihelné (cihly $29,5\text{--}30 \times 15 \times 7\text{--}7,5$ cm). V 5. podlaží je ztuženo primárně se zdi vyzděnými pilastry 62 cm širokými a 15 cm hlubokými, probíhajícími v pravidelných rozestupech v celé výšce patra (**obr. 23**). Pilastry nesou trámový rošt stropu – podlahy posledního, zvonového patra. Zvonové patro je zaklenuto kupolí s výsečemi a prolomeno velkými okny. Nad ním je ještě provedena nadezdívka ztužená trámovou konstrukcí, nesoucí krov věže. Pro podlahu zvonového patra a krov byly využity jedle kácené v letech 1724/25, 1725 a 1725/26 (Kyncl 2007), což potvrzuje stavební práce na zvonici k období uváděném v literatuře.

Obr. 14
Detail záklenku a pozůstatků bednění gotického vstupu v jižní stěně věže v úrovni 2NP. Foto archiv Archaia Brno o. p. s. 2007, i. č. 09539-2007.

Obr. 15
Okno v západní stěně v úrovni 2NP. Foto archiv Archaia Brno o. p. s. 2007, i. č. 09108-2007.

Obr. 16
Okno ve východní stěně v úrovni 3NP. Foto archiv Archaia Brno o. p. s. 2007, i. č. 09110-2007.

Obr. 17
Detail kamenného ostění okna ve východní stěně 3NP. Foto archiv Archaia Brno o. p. s. 2007, i. č. 09561-2007.

4.2 Exteriér

Rozsáhlá rekonstrukce zvonice v roce 2007 zasáhla především exteriérové části stavby. V průběhu rekonstrukce byly odstraněny nesoudržné omítky a celá fasáda byla zpřístupněna prostřednictvím vystavěného lešení. Omítky byly ponechány pouze v místech zpevněných při novodobých opravách cementem a zcela na barokní horní nástavbě. Na odhaleném zdivu byly zaznamenány starší omítkové vrstvy a ve zdivu doklady tří vývojových fází objektu, korespondující s novověkou ikonografií. Překvapivě byly především odkryté pozůstatky původního středověkého architektonického řešení věže.

Shodně se stavem pozorovaným v interiéru zaznamenala dokumentace z lešení zdivo až do výše vyložené kordonové římsy jako jednotné, vyzdžené z lomového kamene. Použity byly větší kusy kamene spolu s drobnějšími, v mladší úpravě doplňovány a plentovány zlomky cihel a střešních tašek. Jako stavební kámen byly použity převážně krinoidové a mikritické vápence ze Stránské skály. Zdivo je zděno na okrovou hrubou maltu se zlomky vápna. Na korunu gotického zdiva je nasazeno horní barokní patro. Nárožní opěrky jsou provázané, zděné současně se zdivem věže, armované opracovanými kamennými kvádry z krinoidového vápence o výšce mezi 20–50 cm. Na kvádrech jsou zachovány otvory po manipulačních kleštích. Opěrné pilíře byly původně dvakrát odstupňovány, jednou v úrovni cca 1,8 metru nad zemí v úrovni spodní kamenné soklové římsy (**obr. 12**), druhé odstupnění bylo odkryto v úrovni cca 18 metrů nad zemí. Toto odstupnění o šířce 15–19 cm je nyní v případě severozápadního, severovýchodního a jihovýchodního opěrku dorovnáno barokní plentou. V místě odstupu byl odstraněn pult a odstup zalícován cihlami (30 × 14,5–15 × 7 cm) a drobnějšími kusy kamene. Pod přízdívkou byly armovací kvádry přetřené vápennou líčkou. Stav bez úpravy se dochoval u jihozápadního pilíře, překrytého střechou přistavěné Lorety (**obr. 22**). Na opěrku je zachován i původní pult odstupnění, profilovaný na spodní šikmé straně půlkruhovým vyžlabením.

Překvapivým nálezem na středověké části zdiva byl pozůstatek kordonové římsy, odsekané patrně při barokní úpravě fasády. Probíhala cca 375 cm pod horním odstupněním opěrných pilířů kolem celé věže. Vystavěná byla z kamenných bloků 30 cm vysokých a podle zbytků šikmin a výžlabku měla patrně opět podobu pultu s vyžlabením na spodní šikmé straně.

Na několika místech byly ve zdivu zachyceny druhotně vylámané kapsy pro lešení (1. řada ve výšce 150 cm nad soklovou římsou, další výraznější ve výšce 650 cm nad soklem). Otvory byly následně zazděny cihlami a cihelnými zlomky (28 × 15 × 7 cm).

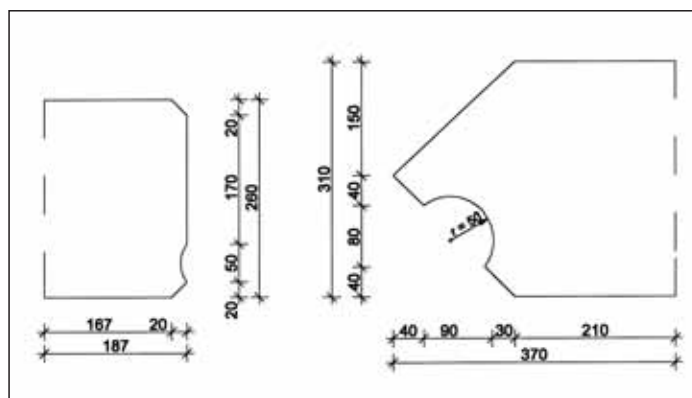
9) S touto vrstvou souvisí nápis „Ren. 1891“ na jednom z pilastrů zvonického patra. K dalším novodobým opravám viz Čihalík a kol. 2008.

Obr. 18
Strop 3NP s manipulačním otvorem pro zvon. V nárožích patrné pozůstatky lešení datovaného k roku 1367/68. Foto archiv Archaia Brno o. p. s. 2013, i. č. 19846-2013.

Obr. 19
Pozůstatek gotického okna v jižní stěně 4NP, barokně přezděný na vstup do podkrovní Lorety. Foto archiv Archaia Brno o. p. s. 2013, i. č. 19794-2013.

Obr. 20
Řez kordonovou římsou v úrovni 3NP věže. Řez pultem odstupnění jihozápadního opěráku. Kresba L. Šabatová.

Obr. 21
Kamenický článek zazděný v interiérovém líci 4NP věže. Foto archiv Archaia Brno o. p. s. 2013, i. č. 19963-2013.

Na severní straně zvonice byla odkryta část špalety původního vysokého okna posledního středověkého patra, k níž doléhal záklenek do něj zasazeného barokního okna; nález koresponduje se situací v interiéru. Další, poměrně velký otvor s lomeným záklenkem byl nově odkryt na severní straně v přízemí (obr. 11) v místě nynějšího vstupu s nadsvětlikem. Vrchol mohutného cihelného záklenku (cihly 27–27,5 × 12,5–13 × 8,5–9 cm) byl zjištěn ve výšce 305 cm nad hranou soklu věže, pata ve výšce 240 cm. Šířka otvoru činila cca 140 cm. Výška nebyla zjištěna z důvodu narušení později proraženým vstupem.

Na kamenném zdivu se nacházejí čtyři vrstvy povrchových úprav. Primární je úprava zdiva v podobě roztrhané malty. Na ní se nachází sypká vápenná omítka (střednězrná s vápenným nedopalem, kamínky, hlazená, šedé barvy), pravděpodobně barokního stáří. Další vrstvu tvoří vápenocementová omítka s kamínky, dotažená k armování opěráků. 9) Nejmladší vrstvou byla opět vápenocementová omítka hrubozrná, béžovošedá, s bílým a žlutým nátěrem.

Dokumentace věže nad vysazenou kordonovou římsou je torzovitá, vzhledem k pouze několika místům s odstraněnou omítkou. Zdivo je cihlové (29–30 × 14–15 × 6–7 cm), spojované vápennou střednězrnou maltou světle šedé barvy. Pilastry při nároží byly zděné samostatně z cihel kladených naplocho, přičemž v určitém intervalu byly provázány se zdivem obvodových zdí. U severozápadního pilastru bylo pod uvolněným zdivem soklu pozorováno přizdění na spáru s tím, že ve spáře pokračovala pevná vápenná omítka s bílým líčením. Na severní straně byl odkryt líc části otvoru vysokého 180 cm, s plošším segmentovým záklenkem z kamenných kvádrů. Byl nasazen na kordonové římsce a v interiéru zvonice (5. podlaží) se neprezentuje vzhledem k souvislé vyzdívkce stěn. Lze spekulovat, zda se jedná o manipulační otvor, otvor určený pro hodinový ciferník, nebo okenní otvor starší barokní fáze.

Obr. 22
Detail římsy jihozápadního opěráku patrně v podkroví Lorety. Foto archiv Archaia Brno o. p. s. 2013, i.č. 19917-2013.

Obr. 23
Přízední pilíře v interiéru barokní nástavby věže – 5NP. Foto archiv Archaia Brno o. p. s. 2013, i. č. 19864-2013.

Tab. 1

Brno, minoritský klášter – zvonice. Přehled parametrů odebraných dendrochronologických vzorků. Ve sloupci „počet letokruhů/běl“ symbol „ka“ označuje, že na vzorku není zachována hranice bělového dřeva, ani podkorní letokruh – vzorek nelze přesně datovat, lze pouze říci, že je mladší než datum uvedené ve sloupci „datum skácení“. Ve sloupci „datum skácení“ je uvedena datace kácení použitých stromů ve tvaru např. 1367/68 – strom kácen v zimě na přelomu let 1367–68; 1648+ – vzorek bez podkorního letokruhu – strom kácen někdy po roce 1648.

popis prvku	dřevina	počet letok./běl	datum skácení
1. podlaží – strop – 2. stropní trám vloženého mezipatra od jihu	jedle	44	1722/23
1. podlaží – trám vynášející zdivo mezi schodištěm a obvodovou zdí	dub	53/14	-
2. podlaží – lešení v jižní stěně	jedle	18	-
3. podlaží – západní stěna – lešení v severozápadním rohu (u stropu)	jedle	40	1367/68
3. podlaží – západní stěna – lešení v jihozápadním rohu (u stropu)	jedle/smrk	31	1367/68
3. podlaží – východní stěna – lešení u jihovýchodního rohu (u stropu)	smrk	24	1367/68
3. podlaží – strop – 2. stropní trám (masivní) od východu	dub	47/5; + 2	-
3. podlaží – strop – 1. stropní trám (masivní) od východu	dub	11/5; + 2	-
3. podlaží – strop – 3. stropní trám (masivní) od východu	dub	53/1; + 5–7	-
3. podlaží – strop – podložka pod zhlavím 3. stropního trámu od východu (v jižní stěně)	dub	80/ka	1674 +
3. podlaží – schodiště – nosník podesty	jedle	60; + 5–8	1719–22
4. podlaží – lešeňový trám v jihozápadním rohu	borovice	42	-
4. podlaží – východní stěna – lešení u severovýchodního rohu (u podesty)	borovice	38	-
4. podlaží – strop – pozednice na východní straně	dub	140/21	1670/71
4. podlaží – strop – pozednice na jižní straně	dub	49/ka	1648 +
4. podlaží – strop – 4. stropní trám od východu	dub	149/11	1670 duben
4. podlaží – strop – prostřední stropní trám	dub	99/ka	1614 +
4. podlaží – torzo trámu staršího stropu (ve zdi pod schodištěm do 5. podlaží)	dub	74/8	1471/72
4. podlaží – strop – výměna v místě průchodu schodiště do 5. podlaží (druhotně použitý prvek)	dub	85/ka	1585 +
5. podlaží – strop – střední průvlak	dub	105/8	1725/26
krov – ondřejská vzpěra štenýřových sloupků na západní straně	jedle	52	1725 léto
krov – diagonální trám základového roštu	jedle	101	1724/25

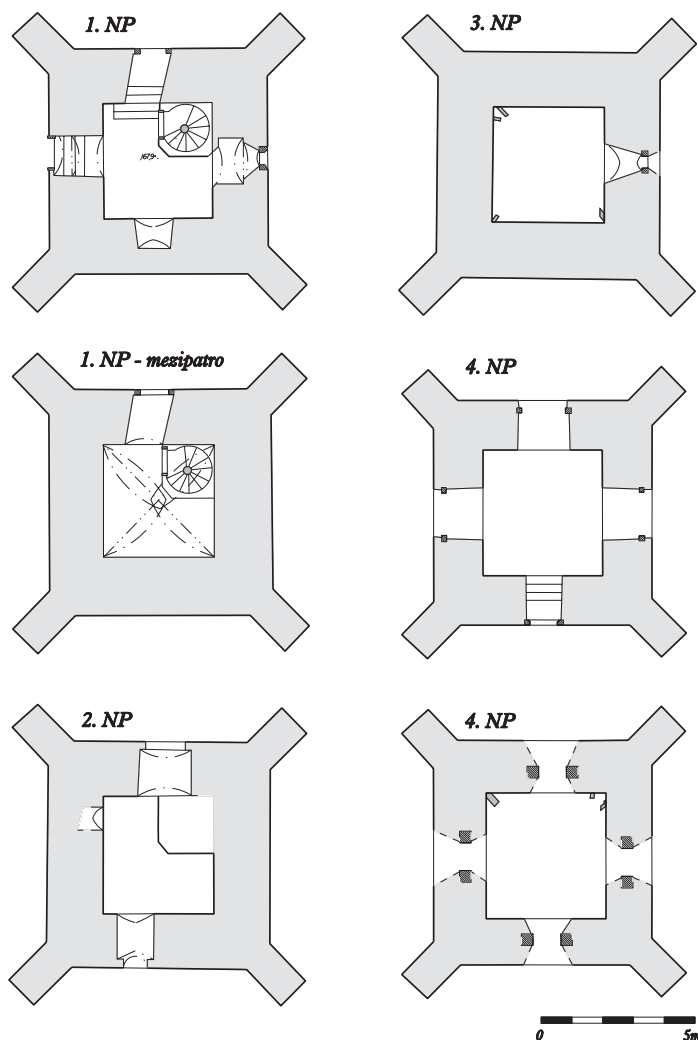
5. Zhodnocení

Zvonice zůstávala dosud stranou odbornému bádání. Provedená dokumentace se zaměřila na primární vyhodnocení jejich konstrukci s naznačením směrů případného dalšího studia (zvláště archivního).

Zvonice minoritského kláštera byla vystavěna na místě staršího osídlení, které ustoupilo areálu kláštera. Pro dobu její výstavby nemáme jednoznačné indicie ze strany archeologických pramenů. Na základě datace dřevěných prvků lešení ve 3. podlaží lze předpokládat, že se tak stalo někdy kolem roku 1370 (datum smýcení tří prvků interiérového lešení 1367/68). Z písemných pramenů víme, že v roce 1365 probíhaly určité práce v areálu kláštera. Lze tedy předpokládat, že výstavba zvonice na ně navazovala. Danému období odpovídá stavební technologie, respektive stavební kamenické články a stavební keramika. Dokumentace potvrdila rozsah původních středověkých konstrukcí plně po vyloženu barokní římsu, nástavba nad ní je barokní. Středověká zvonice měla čtyři podlaží, poslední patro bylo zvonové. Zdivo zvonice bylo primárně neomítané tak, jak je patrné v podstřeší Lorety. Opěrky byly původně jednou odstupněné v horní třetině, odstupnění je mírné. Pultová římsa je členěna půlkruhovým vyžlabením, její formální řešení je velmi blízké řešení opěráků lodi kostela. V úrovni třetího podlaží zvonice obíhala průběžná kordonová římsa. Vstup byl z jižní strany od kostela sv. Janů, v patře, po vnějším schodišti. Mohl být zajištěn zevnitř závorou. Do jisté míry takováto situace odkazuje i na obrannou (refugiální?) funkci stavby. Okna spodních pater byla zcela jistě menší, než jaké ukazují veduty. Cihelné vyzdívký okenních špalet jsou primární, křížová vazba a použití vysokých cihel jsou v souladu se získanou datací výstavby (Merta – Peška – Procházka 2004, 181, 183, 185; Holub a kol. 2011, 149–150). Pozoruhodný je odkrytý otvor v přízemí na severní straně věže, a to vzhledem k velikosti a orientaci do ulice. Jeho funkce není jednoznačná (okno nebo vstup?), stejně jako účel celého prostoru v přízemí a jeho vztah k horním patřím věže. Je možné, že původně věž patřila městu a sloužila i jako strážní (protipožární) stanoviště pro sledování jihovýchodního perimetru města a jeho předpolí.

Dendrochronologie poskytla data i pro mladší období, tedy pro opravy a úpravy věže. Především dřevěný prvek trámu staršího stropu nejvyššího středověkého patra je datovaný k rokům 1471/72, je však torzem a v jedné z kapes sousedního odstraněného trámu situace naznačuje jeho sekundární použití. Nemůžeme nic říci ani o ikonografii doložené dřevěné nástavbě věže, jenž na strop navazovala. V závěru 15. století pravděpodobně došlo také k zaklenutí přízemí.

Další opravy pak nastaly v souvislosti s odstraňováním škod po švédském obléhání Brna roku 1645. Tyto práce probíhaly v 70. letech 17. století (dendrodata 1670/71). Stáří stropu pod nástavbou je dendrochronologicky datováno k roku 1670. Konstrukčně by strop měl navazovat na provedení nové nástavby, známé z ikonografie, vyobrazení jsou však starší.

Obr. 24
Půdorysy jednotlivých podlaží věže.

Stávající barokní nástavba nese doklady dvou stavebních fází. Na přítomnost staršího zdiva ukazuje odkrytá ličená omítka, nacházející se pod pilastry architektonického členění věže, i zazděný otvor na severní straně věže (v interiéru není patrný). Interiérová plenta, která překrývá souvisle celé zdi 5. podlaží, tak znemožňuje interpretaci vývoje této části barokní nástavby věže.

Současná podoba zvonice je pak důsledkem barokní přestavby, provedené v souvislosti se zakomponováním doposud volně stojící stavby do komplexu Loretánské kaple, respektive nově upravovaného areálu kláštera ve 20. a 30. letech 18. století (projekt Mořic Grimm).

6. Zvonice v kontextu minoritských konventů zemí koruny české

Zvonice v Brně stála od počátku zcela jistě samostatně, severně areálu kláštera, u východní hranice klášterního hřbitova, při ulici Jánské (*Platea Civium*). V rámci minoritských klášterů na území Čech, Moravy a Slezska se pro tento případ podařilo doložit podobnou situaci v klášteře minoritů a klarisek v Českém Krumlově, kde věž stojí mimo kostel, při budově refektáře (Soukupová 1999).

Zvonice/věže přistavěné ke hmotě konventních kostelů můžeme kromě Brna (při severní straně presbytáře, Prokop 1904, 322) najít na Moravě a ve Slezsku v Krnově (věž při jižní straně západního průčelí kostela, Foltýn a kol. 2005, 378), v Opavě (zde je přisazena k presbytáři kostela, Foltýn a kol. 2005, 543) a ve Valticích (dle plánu města z roku 1801 lze předpokládat, že zvonice byla vystavěna při severní straně presbytáře, MZA, F115, i. č. 7517). V případě kostela jihlavských minoritů byla věž vystavěna nad křížením transeptu a lodi (Foltýn a kol. 2005, 348). V Čechách se jedná o klášter v Chebu (na jižní straně presbytáře, Vlček – Sommer – Foltýn 1997, 241), v Plzni (na severní straně presbytáře, Vlček – Sommer – Foltýn 1997, 426) a u obou klášterů pražských, při kostele sv. Jakuba (při severní straně presbytáře, Vlček – Sommer – Foltýn 1997, 515) a v klášteře Na Františku (při západním průčelí, Soukupová 1988, 264).

V Brně se tedy vyskytuje vcelku unikátní situace konventního areálu se dvěma zvonice **10**. Tento stav nás vede k domněnce, že věž byla původně vystavěna městem, a tudíž s minoritským konventem neměla nic společného.

Poznámka: Dendrochronologická datace zvonice, respektive stavební technologie (kamenné zdivo, architektonické prvky vyzděné z vysokých gotických cihel), která byla při její stavbě použita, je významná z hlediska časového ukotvení části sakrální i profánní architektury vrcholně středověkého Brna. V prostoru města se nachází několik staveb nebo jejich částí (kostel sv. Jiljí v Komárově, Biskupský dvůr, Stará radnice, Zelný trh 7) s prvky formálně shodnými se zvonice. Jejich stáří však v literatuře bývá dáváno do 15., případně počátku 16. století (viz Samek 1994, 143, 145, 228). I když jsme předpokládali, že tyto stavby byly vystavěny již někdy po polovině 14. století (Holub a kol. 2011, 149), absolutní jistotu jsme získali až nyní.

10) Odloučení brněnské zvonice od klášterního areálu bývá někdy vysvětlováno tím, že věže byly minoritům zakázány na základě řádových pravidel, přičemž odsunutím se tento zákaz obešel (Eliáš 1986, 317). Zákaz budování zvonice ve formě věží vydala minoritskému řádu narbonnešská synoda konaná v roce 1260 a potvrzená roku 1310 (Vlček – Sommer – Foltýn 1997, 46).

Literatura

ČIHOVÁ, J. 2007

Dějiny konventu brněnských minoritů do doby husitské. Bakalářská diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta, Historický ústav.
Dostupné z: http://is.muni.cz/th/147085/ff_b/TISK_KON.doc.

ČÍHALÍK, M. – MARÁZ, K. – ŠEFERISOVÁ-LOUDOVÁ, M. 2008

Brno, minoritský klášter s kostelem sv. Janů a loretskou kaplí. Stavebně historický průzkum, nepubl. rkp.

ELIÁŠ, J. 1985

Brno, historické jádro – stavební vývoj. Minoritský klášter a kostel sv. Janů, SÚRPMO Praha, středisko Brno, ved. L. Hanák – A. Hanáková, nepubl. rkp.

ELIÁŠ, J. 1986

Minoritský klášter v Brně (stavebně historický průzkum), Archaeologia historica 11, Brno, 313–319.

FOLTÝN, D. A KOL. 2005

Encyklopedie moravských a slezských klášterů. Praha, 167–172.

HOLUB, P. – KOLAŘÍK, V. – MERTA, D. – PEŠKA, M. 2011

Středověká brněnská architektura z cihel, Dějiny staveb 2010, 139–159.

HOLUB, P. – KOLAŘÍK, V. – MERTA, D. – PEŠKA, M. – SEDLÁČKOVÁ, L. – ZAPLETALOVÁ, D. – ZÜBEK, A. 2006

Brněnské středověké a raně novověké hřbitovy z pohledu archeologie, Brno v minulosti a dnes 19, Brno, 267–294.

HOLUB, P. – KOLAŘÍK, V. – MERTA, D. – PEŠKA, M. – ZAPLETALOVÁ, D. – ZÜBEK, A. 2005

Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2004, Přehled výzkumů 46 (2004), Brno, 111–169.

KONEČNÝ, L. J. 2007

Stavební počátky „portae iustitiae“ a kapitulní síň kláštera brněnských minoritů, Forum Brunense 2007, Brno, 9–35.

KUDLÍKOVÁ, M. 2007

Minoritský klášter a kostel sv. Janů v Brně. Období středověku. Diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta, Seminář dějin umění. Dostupné z: <http://is.muni.cz/th/64974>.

KUDLÍKOVÁ, M. 2011

Portály brněnských mendikantských klášterů, Brno v minulosti a dnes 24, Brno, 89–103.

KRYŠTOFSKÝ, V. 1939

O stavbách brněnských minoritů. Zvl. otisk z Mojmirovy říše II. Loštice.

KYNCL, T. 2007

Výzkumná zpráva č. 065–07. Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků z areálu kláštera minoritů v Brně.

KYNCL, T. 2013

Výzkumná zpráva č. 00A-13. Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků zvonice kláštera minoritů v Brně.

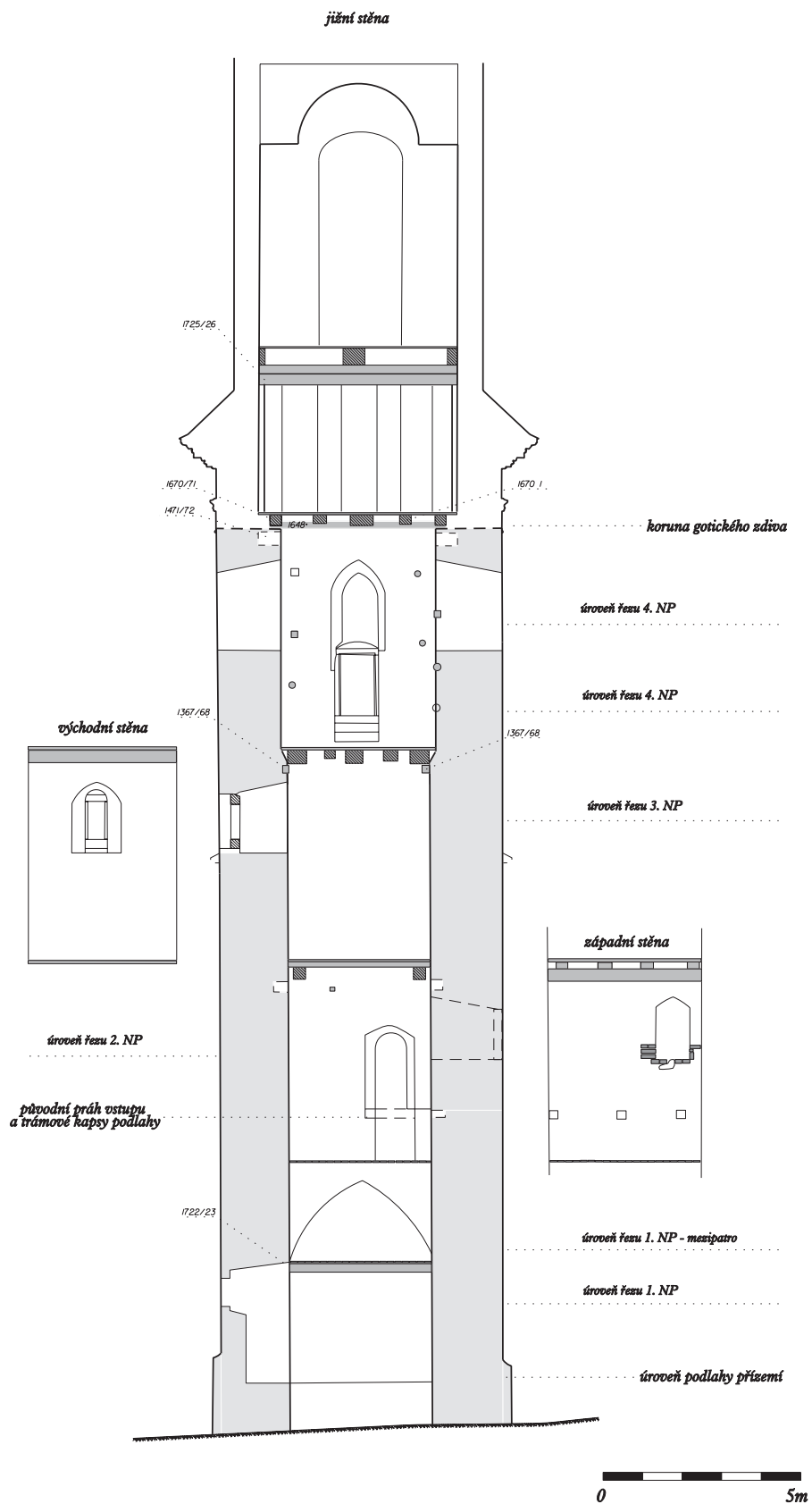
KOBĚRSKÁ, L. – LÍBAL, D. 1973

Historické jádro Brna, Stavebně-historický průzkum objektů umělecko-památkového významu, SÚRPMO.

MADAJ, M. 1996

Středověké kláštery na Moravě ve světle archeologických pramenů. Diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta, Katedra archeologie.

Obr. 25
Pohled na jižní interiérovou stěnu věže
s vyznačením základních opěrných
bodů dendrochronologické datace.

MENDL, B. 1936

Knihy počtů města Brna. Brno.

MERTA, D. – PEŠKA, M. – PROCHÁZKA, R. 2004

Měšťanský dům středověkého Brna, Dějiny staveb 2004, Plzeň, 171–186.

MERTA, D. – PEŠKA, M. – SEDLÁČKOVÁ, L. – ZÜBEK, A. 2007

Jakubské náměstí – jedno z center lokace Brna? In.: Forum Urbes Medii Aevi IV. Parcelace a uliční síť ve vrcholně středověkých městech střední Evropy, Brno, 144–161.

MERTA, D. – PROCHÁZKA, R. 1999

Brno – Minoritský klášter. Nálezová zpráva č.j. 18/98 v archivu Archaia Brno o. p. s.

PROCHÁZKA, R. 1989

Minoritský klášter v zástavbě středověkého Brna, Archaeologia historica 14, 131–140.

PROCHÁZKA, R. 1993

Archeologie ke středověkým počátkům města Brna, Brno v minulosti a dnes 11, Brno, 29–53.

PROCHÁZKA, R. 1999

Archeologické výzkumy mendikantských klášterů v Brně, Pravěk NŘ 8/1998, Brno, 277–296.

PROCHÁZKA, R. 2000

Zrod středověkého města na příkladu Brna (K otázce společenské změny v archeologických pramenech), Mediaevalia archaeologica 2, Praha, 7–158.

PROCHÁZKA, R. 2003

Pozdně románský dům z areálu minoritského kláštera v Brně, Průzkumy památek 2/2003, Praha, 163–168.

PROCHÁZKA, R. – MERTA, D. 1999

Brno (okr. Brno-město), Minoritská ul. č. 1, Přehled výzkumů 40 (1997–1998), Brno, 290–295.

PROKOP, A. 1904

Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtliche Beziehung I-II. Wien.

RYBNÍČEK, M. 2004

Minoritský klášter – Brno, závěrečná zpráva. Archiv Archaia Brno o. p. s.

SAMEK, B. 1994

Umělecké památky Moravy a Slezska, svazek A/I. Praha, 175–183.

SOUKUPOVÁ, H. 1988

Anežský klášter v Praze. Praha.

SOUKUPOVÁ, H. 1999

Klášter minoritů a klarisek v Českém Krumlově, Průzkumy památek 1999/II, 69–86.

ŠLANCAROVÁ, V. 2005

Architektonický vývoj Brna v 2. polovině 13. století. Diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta, Seminář dějin umění.

ŠLANCAROVÁ, V. 2007

Architektonický vývoj Brna ve 13. století, Archaeologia historica 32/2007, Brno, 81–92.

TD A106/03

Brno – minoritský klášter, statické zabezpečení zvonice a obvodových zdí loretánské kaple, terénní dokumentace uložená v archivu Archaia Brno o. p. s.

TD A123/2006

Brno – minoritský klášter, úpravy SZ části malé kvadratury, terénní dokumentace uložená v archivu Archaia Brno o. p. s.

TD A122/2007

Brno – minoritský klášter, dokumentace interiéru a exteriéru zvonice, terénní dokumentace uložená v archivu Archaia Brno o. p. s.

TD A123/2007

Brno – minoritský klášter, dokumentace zdíva uliční fronty při ulici Orlí a Minoritská, terénní dokumentace uložená v archivu Archaia Brno o. p. s.

UNGER, J. 1999

Objev pozdněgotické krypty v brněnském minoritském kostele, Pravěk NŘ 8/1998, Brno, 298–302.

VIČAR, O. 1965

Místopis Brna v polovině 14. století, Brno v minulosti a dnes 7, Brno, 242–283.

VIČAR, O. 1975

Několik topografických poznámek k jždě velehradského opata v Brně roku 1293, ČMM 94, 284–288.

VLČEK, P. – SOMMER, P. – FOLTÝN, D. 1997

Encyklopedie českých klášterů. Praha.

WIHODA, M. 2001

Mikuláš I. Opavský mezi Přemyslovci a Habsburky, ČČH roč. 99, 209–230.

**Glockenturm
des Minoritenklosters in Brunn**

Das Areal des Minoritenklosters erstreckt sich im Ostteil des Stadtkerns von Brunn, im ehemaligen Mönitzer Viertel (Quartale Menesense) in der Nähe des Mönitzer Tores (Měnínská brána), bei einem der wichtigsten Stadtwege mit älterer Tradition. Es nimmt den Raum zwischen den Orli-Straße (Platea Menesensis) und Jánská-Straße (Platea Civium) ein. Von Westen aus ist es durch die Minoritská-Straße begrenzt, in welche die westliche Front der Kirche St. Johannes der Täufer und St. Johannes der Evangelist orientiert ist. Der Klosterglockenturm, der in dem Beitrag behandelt wird, steht bei der Jánská-Straße. Ursprünglich stand er isoliert am Klosterfriedhof, im Barock wurde er in die 1716 bis 1726 gebaute Loretokapelle inkorporiert.

Die Minoriten kamen nach Brunn irgendwann zwischen den Jahren 1227 bis 1239. Die erste eindeutige Erwähnung von dem Kloster stammt aus dem Jahre 1248. Nach einem Brand in 1262 wurde das Kloster am Ende des Jahrhunderts renoviert und im Jahre 1306 brannte es wieder aus. Die Angaben aus den Stadtbüchern verweisen in den Jahren 1345, 1347, 1348, 1356, 1363 und 1365 auf den Bau der Kirche und die Einwölbung des Presbyteriums. Für die nachfolgende Periode bis zur barocken Renovierung des Klosters am Anfang des 18. Jahrhunderts sind keine Quellen bekannt oder bearbeitet.

Den Glockenturm des Minoritenklosters erbaute man an der Stelle einer älteren Besiedlung, die durch das Klosterareal verdrängt wurde. Die Bauzeit des Turms ist durch archäologische Quellen nicht eindeutig belegt. Anhand der Datierung der Holzelemente des Gerüsts im dritten Stockwerk kann man annehmen, dass der Turm irgendwann um 1370 gebaut wurde (das Fälldatum von drei Elementen des Interieurgerüsts ist 1367/68). Von schriftlichen Quellen wissen wir, dass im Jahre 1365 gewisse Arbeiten im Areal des Klosters verliefen. Man kann also daraus schließen, dass der Bau des Glockenturms an sie angeknüpft hat. Der besprochenen Zeitperiode entspricht die Bautechnologie, bzw. die baulichen Steinelemente und Baukeramik. Dendrochronologie lieferte Daten auch für eine jüngere Periode, d. h. für die Reparaturen und baulichen Änderungen des Turms. Wir wissen, dass der ursprüngliche mittelalterliche Glockenturm vier Stockwerke hatte und dass sich im obersten Stockwerk der Glockenstuhl befand. Den Glockenturm betrat man von der Südseite, von der Kirche St. Johannes der Täufer und St. Johannes der Evangelist, und zwar im Obergeschoss. Solche Situation verweist vermutlich auch auf die Wehrfunktion des Baus. Der Turm gehörte möglicherweise der Stadt an und diente auch als ein Wachposten zur Bewachung des südöstlichen Perimeters der Stadt und seines Vorfeldes.

Aus dem Jahre 1516 stammt eine der zwei Glocken, die heutzutage im barocken Glockengeschoss aufgehängt sind (die andere aus dem Jahre 1725 hängt mit dessen Erbauung zusammen). Die Glocke befand sich ursprünglich im Kirchturm, der 1678 abgebaut wurde. Die Glocke wurde in den Turm der Klosterkirche vermutlich nach den Reparaturen am Ende des 15. Jahrhunderts eingesetzt (eines der Freskogemälde im Nordflügel des Kreuzgangs trägt die Jahreszahl 1504). Im Glockenturm sind diese Arbeiten durch das Relikt eines Holzelementes der Balkendecke aus dem Jahre 1471/72 belegt.

Weitere Reparaturen wurden dann im Zusammenhang mit Beseitigung von Schäden der schwedischen Belagerung Brünns im Jahre 1645 durchgeführt. Diese Arbeiten verliefen in den 1680ern (Dendrodaten 1670/71).

Die gegenwärtige Gestalt des Glockenturms ist ein Ergebnis des barocken Umbaus im Zusammenhang mit Eingliederung des bis dahin freistehenden Gebäudes in den Komplex der Loretokapelle, bzw. des neugestalteten Klosterareals in den 1720er und 1730er Jahren (Projekt von Moritz Grimm).

Bildbeschreibungen

- Abb. 1**
Ausschnitt aus dem Katasterplan von Brünn mit Bezeichnung des Glockenturms im Areal des Minoritenklosters.
- Abb. 2**
Der Glockenturm und das Areal des Minoritenklosters auf einem Ausschnitt aus der Vedute von Hieronymus Benno Beyer und Hanns Jörg Zeiser, Belagerung von Brünn durch die Schweden im Jahre 1645, ein Blick aus der Vogelperspektive. Öl auf Leinwand, 1650. Aufbewahrt im Stadtmuseum von Brno, Inv. Nr. 2284.
- Abb. 3**
M. Groer, Brünn, Blick von der Masarykova-Straße in die Jánská-Straße, 1644. Öl auf Blech. Mährische Galerie zu Brno, Inv. Nr. 2348.
- Abb. 4**
M. Grimm, Aufriss der nördlichen Fassade des Glockenturms und sein Grundriss im Rahmen der Projektpläne für den Neubau der Loretokapelle. Aufbewahrt in der Mährischen Galerie zu Brno, Inv. Nr. B 14873.
- Abb. 5**
Nördliche Straßenfassade des Turms.
- Abb. 6**
Nördliche Straßenfassade. Photo: Archiv Archaia Brno o. p. s. 2004, Inv. Nr. 7804-2004.
- Abb. 7**
Der Glockenturm des Minoritenklosters auf Ausschnitten aus historischen Veduten: J. Willenberg, Blick auf Brünn von Südosten. Bartholomäus Paprocki von Glogoly 1593 „Zrcadlo Slawného Margkrabstvij Morawského“. Aufbewahrt in der Mährischen Landesbibliothek zu Brno (ST3-6211, bibl. Nr. 6862). G. Houfnagel, Brünn von Südosten im J. 1617. Aufbewahrt im Stadtmuseum von Brno, Nr. E-6440. Hieronymus Benno Beyer – Hanns Jörg Zeiser, Belagerung von Brünn durch die Schweden im Jahre 1645. Blick auf Brünn von Nordosten und Süden. Öl auf Leinwand. Aufbewahrt im Stadtmuseum von Brno, Inv. Nr. 2285. J. B. Spiess, Öl auf Leinwand, um 1675. Aufbewahrt im Stadtmuseum von Brno, Inv. Nr. 2282.
- Abb. 8**
Gesamtblick auf die oberen Teile des Turms von Westen. Photo: Archiv Archaia Brno o. p. s. 2006, Inv. Nr. 11447-2006.
- Abb. 9**
Fensterische mit Fenster in der Ostwand des 1. Stockwerks. Photo: Archaia Brno o. p. s. 2004, Inv. Nr. 002-04-17.
- Abb. 10**
Interieur der Spindeltreppe vom 1. zum 2. Stockwerk. Photo: Archaia Brno o. p. s. 2004, Inv. Nr. 003-04-11.
- Abb. 11**
Im Jahre 2007 freigelegter gotischer Spitzbogen in der Ebene des 1. Stockwerks der nördlichen Fassade des Turms. Photo: Archaia Brno o. p. s. 2007, Inv. Nr. 09065-2007.
- Abb. 12**
Ein Gesims in der Nordwand in der Ebene des 1. Stockwerks. Photo: Archaia Brno o. p. s. 2004, Inv. Nr. 09441-2004.
- Abb. 13**
Gotischer Eingang in der Südwand in der Ebene des 2. Stockwerks. Photo: Archaia Brno o. p. s. 2007, Inv. Nr. 09067-2007.
- Abb. 14**
Detail des Sturzbogens und Überreste der Einschalung des gotischen Eingangs in der Südwand in der Ebene des 2. Stockwerks. Photo: Archaia Brno o. p. s. 2007, Inv. Nr. 09539-2007.
- Abb. 15**
Ein Fenster in der Westwand in der Ebene des 2. Stockwerks. Photo: Archaia Brno o. p. s. 2007, Inv. Nr. 09108-2007.
- Abb. 16**
Ein Fenster in der Ostwand in der Ebene des 3. Stockwerks. Photo: Archaia Brno o. p. s. 2007, Inv. Nr. 09110-2007.
- Abb. 17**
Detail der Steinleibung des Fensters in der Ostwand im 3. Stockwerk. Photo: Archaia Brno o. p. s. 2007, Inv. Nr. 09561-2007.
- Abb. 18**
Die Decke im 3. Stockwerk mit einer Betätigungsöffnung für die Glocke. In den Ecken sieht man Überreste des Gerüstes aus dem Jahre 1367/68. Photo: Archaia Brno o. p. s. 2013, Inv. Nr. 19846-2013.
- Abb. 19**
Überrest eines gotischen Fensters in der Südwand im 4. Stockwerk, das zum Eingang ins Dachgeschoss der Loretokapelle im barocken Stil umgemauert wurde. Photo: Archaia Brno o. p. s. 2013, Inv. Nr. 19794-2013.
- Abb. 20**
Schnitt durch das Kordongesims im 3. Stockwerk des Turms. Schnitt durch das Pult am Absatz des südwestlichen Strebepfeilers. Zeichnung L. Šabatová.
- Abb. 21**
Ein Steinelement, eingemauert in der Innenfront des 4. Stockwerks des Turms. Photo: Archaia Brno o. p. s. 2013, Inv. Nr. 19963-2013.
- Abb. 22**
Detail des Gesimses des südwestlichen Strebepfeilers im Dachgeschoss der Loretokapelle. Photo: Archaia Brno o. p. s. 2013, Inv. Nr. 19917-2013.
- Abb. 23**
Wandpfeiler im Interieur des barocken Aufbaus des Turms im 5. Stockwerk. Photo: Archaia Brno o. p. s. 2007, Inv. Nr. 09572-2013 (bzw. die Variante 2013, Inv. Nr. 19864-2013 Höhe oder Breite).
- Abb. 24**
Grundrisse einzelner Stockwerke des Turms.
- Abb. 25**
Blick auf die südliche Innenwand des Turms mit Bezeichnung der wichtigsten Stützpunkte der dendrochronologischen Datierung.

Tabellebeschreibungen*Tab. 1*

Brünn, Glockenturm des Minoritenklosters. Übersicht der Parameter der entnommenen dendrochronologischen Proben. In der Spalte „počet letokruhů/běl“ (Zahl der Jahresringe/Splintholz) bezeichnet das Symbol „ka“, dass bei der Probe weder die Splintholzgrenze noch die Waldkante erhalten sind – die Probe kann nicht genau datiert werden, man kann nur sagen, dass sie jünger ist als das Datum in der Spalte „datum skácení“ (Fällungsdatum). In der Spalte „datum skácení“ (Fällungsdatum) ist das Fällungsdatum der angewandten Bäume z. B. als 1367/68 angeführt – der Baum wurde im Winter an der Wende 1367–68 gefällt; 1648+ – Probe ohne die Waldkante – der Baum wurde irgendwann nach dem Jahre 1648 gefällt.